

УДК 343.98 (09)

В. В. Юсупов
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
докторант докторантури та аспірантури

Національна академія внутрішніх справ

ПЕРІОДИЗАЦІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ

Досліджено періодизацію криміналістики, що міститься в криміналістичних історіографічних джерелах, проаналізовано відповідні критерії поділу на періоди, запропоновано у періодизації криміналістики використовувати поняття «період», «етап», наведено авторський підхід до періодизації криміналістики

Нині криміналістика вважається наукою, яка має більше, ніж вікову історію становлення. Історія криміналістики – це, передусім, історія формування сфери практичної діяльності із розкриття злочинів і розвитку відповідних теоретичних положень, позицій учених, що справили суттєвий вплив на сучасний стан науки.

Можливість періодизації криміналістики, як і будь-якої іншої галузі знань, виникає лише тоді, коли вже накопичено і узагальнено значний обсяг конкретних історико-практичних матеріалів і фактів, оскільки наукова періодизація є не передумовою вивчення історії, а результатом старанного всебічного і глибокого опанування нею [1, с. 62].

Викладені у наукових джерелах підходи до періодизації криміналістики є неоднаковими, вчені по-різному розмежовують етапи розвитку цієї науки і практичної діяльності. Крім того, при періодизації криміналістики не завжди правильно використовується наукова термінологія, зокрема: «період», «етап», «стадія», що призводить до логічних помилок при висвітленні проблем дослідження.

Визначення підходів до періодизації криміналістики вимагає виявлення таких провідних методологічних основ як співвідношення логічного та історичного, загального та особливого. У зв'язку з цим *метою нашої статті* є узагальнення поглядів дослідників на періодизацію криміналістики, аналіз понять «період», «етап», «стадія» відносно розвитку криміналістики, вивчення критеріїв періодизації криміналістики та обґрунтування власного підходу до цього.

Доцільно зауважити, що правильно вести мову про періодизацію розвитку криміналістичних знань, у зв'язку з тим, що криміналістика як наука з'явилася набагато пізніше (кінець XIX століття), ніж виникли криміналістичні знання (є відомості про їх застосування ще до нашої ери). Нині ж кри-

міналістика поєднує криміналістичні знання, які складають її зміст [2, с. 8]. Правильно зауважує А. В. Іщенко, що криміналістичні знання використовувалися ще за розслідування злочинів на ранніх етапах діяльності державних органів. Але, слід зробити застереження, продовжує далі дослідник, що на той час взагалі не існувало такої системи знань, як криміналістика. Зважаючи на це, при аналізі ранніх етапів боротьби зі злочинністю було б справедливим під терміном «криміналістичні знання» розуміти знання з різноманітних галузей практики, ремесла, мистецтва та науки, які використовувалися юристами для вирішення завдань правосуддя [3, с. 40-41].

Тому, дослідження питань періодизації криміналістики у статті буде охоплювати час виникнення, власне, криміналістичних знань до утворення відповідної галузі науки й подальший розвиток цих знань як криміналістичної науки.

Зародження криміналістичних знань І. О. Возгрін пов'язує із становленням засобів і методів розкриття злочинів, а саме: «Осуществление розыска и изобличения виновных уже в то время требовало не только настойчивости, предприимчивости, решительности, но и специфических умений, которые позже, спустя многие века, превратятся в криминалистические приемы, способы и методы предупреждения, раскрытия и расследования преступлений» [4, с. 9].

Через призму розвитку криміналістичних знань, В. В. Тіщенко розглядає становлення криміналістики: «Криміналістика у своєму розвитку пройшла достатньо тривалий та складний шлях – від сукупності розрізнених знань та емпіричних накопичень, що мають відношення до злочинів, їх слідів та процесу розслідування, до сукупності широких науково обґрунтованих знань про названі об'єкти, що детермінуються та перевіряються практикою і перебувають у певній залежності» [5, с. 230].

Періодизація криміналістики у більшості наукових праць середини ХХ століття, в основному, починається з виникнення «радянської криміналістики», тобто з 1917 р. У низці криміналістичних видань радянського періоду критерієм періодизації криміналістики був зв'язок з розвитком СРСР, його державних органів, що займалися боротьбою із злочинністю.

Так, І. Ф. Крилов історію криміналістики пов'язував з історією держави, з тією боротьбою, яку Радянська держава з перших днів свого існування проводила із злочинністю [6, с. 3]. Як зазначали В. К. Лисиченко та І. В. Сабуров, «история развития советской криминалистики и судебной экспертизы неразрывно связана с созданием и практической деятельностью органов милиции, предварительного следствия и суда, а также криминалистических научно-исследовательских и экспертных учреждений» [7, с. 3-4].

Про зв'язок розвитку криміналістики у радянський період з діяльністю правоохоронних органів, зокрема, слідчого апарату, зазначав й В. П. Колмаков: «Возникновение и развитие советской криминалистики неразрывно связано с зарождением и деятельностью советского следственного аппарата,

созданного в результате победы Великой Октябрьской социалистической революции. В условиях ожесточенного сопротивления свергнутых эксплуататоров, голода и разрухи, многочисленных заговоров внутренней и иностранной контрреволюции, гражданской войны и интервенции органы ВЧК, милиции и следственные работники выковывали совершенно новые методы своей деятельности в борьбе с посягательствами на завоевания социалистической революции, с уголовной преступностью» [8, с. 17].

Навіть періодизація криміналістики в Україні певним чином пов'язувалася з історією Радянського Союзу та розвитком експертних установ, зокрема: перший її етап – розвиток криміналістичних знань і створення перших експертних установ (початок ХХ ст.); другий етап розвитку науки пов'язаний з відбудовою зруйнованого господарства України у складі колишнього СРСР, проведенням нової економічної політики (цей етап охоплює й роки Великої Вітчизняної війни); третій етап розвитку криміналістики розпочався вже після Другої світової війни відновленням діяльності інститутів науково-судових експертиз [9, с. 42].

У працях А. І. Вінберга йдеться про три етапи історії криміналістики: перший, який охоплює період з 1917 до 1930-х рр. – це етап виникнення і становлення радянської криміналістики, етап накопичення нею емпіричного матеріалу; другий етап – 1940-1950-ті рр. – етап розробки окремих криміналістичних теорій; третій – етап формування загальної теорії криміналістики, який почався у 60-ті рр. ХХ ст. [10, с. 1].

Р. С. Белкін в історії криміналістики виокремлював також три етапи: перший – етап становлення та накопичення емпіричного матеріалу (кінець ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.); другий – етап формування окремих криміналістичних теорій (кінець 30-х рр. – кінець 60-х рр. ХХ ст.); третій – етап формування загальної теорії криміналістики та подальшого розвитку її окремих теорій [11, с. 27].

Таким чином, у криміналістичних джерелах радянського періоду як критерії періодизації криміналістики використовувалися: події, пов'язані із загальним плином історії СРСР і діяльністю органів боротьби зі злочинністю – слідчих підрозділів, експертних установ, криміналістичних науководослідних установ (одна група); та визначні віхи у розвитку криміналістичної науки (становлення складових загальної теорії криміналістики) (друга група критеріїв).

Ми вважаємо, що такий погляд на розвиток криміналістики послугував підставою розміщення у Криміналістичній енциклопедії (М., 2000 р.) хронології *формування і розвитку вітчизняної та зарубіжної криміналістики, криміналістичних наукових і експертних установ*, що передбачає поєднання двох вищезазначених груп критеріїв. У ній відображено три відповідні етапи:

І – етап консолідації криміналістичних знань і початку розробки наукових методів розслідування і розшуку (від 1570 р. – утворення в Парижі

Корпорації присяжних майстрів-письмознавців по дослідженню підписів до 10-ті рр. XX ст. – впровадження дактилоскопії у Європі, США, низці країн Центральної і Південної Америки);

II – етап конституювання криміналістики як самостійної галузі наукового знання (від 1897 р. – стаття Г. Гросса про обґрунтування спеціальної науки криміналістики і до 1941 р. – захист кандидатських дисертацій А. І. Князева, Д. П. Рассейкіна);

III – етап формування розвинутих криміналістичних теорій (з 1944 р. – організація Центральної криміналістичної лабораторії Народного Комісаріату Юстиції до 2000 р. – криміналістичні читання, присвячені 45-річчю кафедри криміналістики Академії МВС) [12, с. 323–330].

Використання визначних віх у розвитку криміналістичної науки як критерію періодизації криміналістики відображено й у працях українських криміналістів.

Н. І. Клименко пропонує як критерій періодизації історії криміналістики використовувати уявлення про розвиток теорії криміналістики, а саме про її предмет. Дослідниця з урахуванням цього пропонує три основних етапи історії криміналістики:

- перший етап: емпіричний розвиток знань (з моменту виникнення криміналістики до середини 1930-х рр.). У цей період формуються передумови до наукового пояснення предмету криміналістики;

- другий етап (1930-40-і рр.-1950-і рр.) – формування понять предмету, виникнення окремих криміналістичних теорій. Завершується цей період розробкою А. І. Вінбергом «традиційного» визначення предмету криміналістики (1950 р.);

- третій етап у розвитку криміналістики пов'язаний з формуванням загальної теорії криміналістики (середина 1960-х рр. – наш час) [2, с. 11-12].

В. С. Кузьмічов та Г. І. Прокопенко поділяють розвиток криміналістики на три етапи: I – виникнення і становлення (з 1792-1750 рр. до н.е. до 1864 р.); II – формування (1864 р.-1946 р.); III – створення окремих і загальної теорії (з 1946 р. і до сьогодні) [13, с. 39-51]. Науковці визначили початок виникнення криміналістики з прийняття Законів вавилонського царя Хамурапі (1792-1750 рр. до н.е.), у яких передбачалося використання документів, як засобів доказування у судових спорах. А етап формування криміналістики – завершили працею С. М. Потапова «Вступ до криміналістики» (1946 р.) [13, с. 39-43].

Зауважимо, що В. С. Кузьмічов та Г. І. Прокопенко запропонували критерії розподілу на етапи розвитку криміналістики в суспільстві: рівень розвитку економічних основ суспільства; стан розвитку права і законодавства; рівень соціально-моральних та ідеологічних відносин; ступінь розвитку криміналістичного знання; існуюча практика боротьби із злочинністю [13, с. 38]. На наш погляд, деякі з них занадто широкі та конкретно не визначають періоди або певні етапи розвитку криміналістики, зокрема, це стосується рівня

розвитку економічних основ суспільства, стану розвитку права і законодавства, рівня соціально-моральних та ідеологічних відносин.

Вивчаючи академічний курс «Криміналістика» (К., 2011 р.), можливо дійти висновку, що його автори (Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.) виділяють три етапи розвитку криміналістики. Перший – накопичення емпіричного матеріалу і поява узагальнень, що викликало потребу в систематизації розрізнених відомостей про використання наукових прийомів і методів розслідування. Другий етап – формування окремих криміналістичних теорій. Третім завершальним етапом формування криміналістики, як самостійної юридичної науки стали дискусії про її предмет і методологічні основи [14, с. 18-21].

В. Ю. Шепітько пропонує такі етапи розвитку криміналістики: 1 етап – з моменту початку боротьби зі злочинністю до початку ХХ ст. У цьому проміжку у ХІХ ст. відбувалася консолідація криміналістичних знань. На початку ХХ ст. відбувається інтенсивне наукове забезпечення криміналістичної діяльності; 2 етап – 1940-1960 рр. – формування низки криміналістичних теорій і вчень; 3 етап – 1960-1980 рр. – інтенсивний розвиток теорії криміналістичної тактики, наукових основ судової експертизи; розробка методологічних основ криміналістики; дискусія про предмет криміналістики [15, с. 28].

Як критерій періодизації криміналістики А. М. Кустов наводить певний соціальний запит, зокрема, соціальний запит на використання спеціальних пізнань при розслідуванні злочинів (до першого етапу розвитку криміналістики); соціальне замовлення держави і суспільства на формування нової галузі наукового знання, головним завданням якої повинні бути розробка нових ефективних засобів і методів боротьби зі злочинністю (до другого етапу). На основі цього виділено чотири етапи розвитку російської криміналістики:

- 1 етап – передісторія виникнення російської криміналістики (період з ІХ-ХІ ст. і до середини ХІХ ст.);
- 2 етап – з 1864 до 1930 рр.;
- 3 етап – з 1930 до 2000 рр.;
- 4 етап – з 2001 р. до нинішнього часу [16, с. 30].

Вважаємо, що етапи, про які зазначали вчені-криміналісти, є періодами розвитку криміналістики. Для підтвердження цього наведемо аргументи.

Періодизація – це поділ всього процесу розвитку науки на відрізки часу, які відрізняються один від одного специфічними особливостями, встановленими на основі об'єктивних критеріїв та принципів. Періодизація може мати загальний характер і мати відношення до тієї чи іншої частини, якій можуть бути притаманні якісь відмінні риси, що зумовлюють більш детальне виділення часових рамок – етапів. Як зазначено у Великому тлумачному словнику української мови: періодизація – це поділ на періоди [17, с. 753]. У словнику наведено такі значення «періоду»: 1) проміжок часу обмежений певними датами, подіями і т. ін.; 2) певна стадія, фаза чого-небудь [17, с. 753].

Період – проміжок часу, протягом якого відбувається який-небудь закінчений процес. Етап – відрізок часу у розвитку будь-якого руху, процесу. Отже, період є більш загальним поняттям порівняно з етапом. Етап виступає як частина періоду і може відрізнитись передусім тим, що включає в себе основні, найважливіші події періоду, несе в собі, так би мовити, його сутність.

У криміналістичних джерелах при наведенні періодизації криміналістики трапляється використання поняття «стадія» [18, с. 5]. Стадія – це певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, які мають свої якісні особливості [17, с. 1382]. Стадія також визначається як період, ступінь розвитку чого-небудь [19]; або період у розвитку чого-небудь, що має свої якісні особливості; ступінь, етап, фаза [20, с. 1346]. Слово «стадія» у словниках подається відносно розвитку певного процесу або об'єкта, явища, наприклад, хвороби, рослини, технологічного процесу, тощо.

З урахуванням цього, вважаємо, що для викладення питань, пов'язаних з періодизацією криміналістики, правильним є вживання понять «період» та «етап».

Г. М. Мухін зазначає, що етапи і стадії в історії криміналістичної науки пов'язані з: 1) розвитком держави, права, владних структур правопорядку; 2) змінами уявлень про предмет криміналістики; 3) життям структурних підрозділів (кафедр) вузів; 4) появою значимих наукових праць, періодичних видань, підручників з криміналістики; 5) виникненням та історією науководослідних установ криміналістики і судових експертів; 6) науковою діяльністю учених-криміналістів та ін. [18, с. 5].

Вважаємо, що ці ознаки мають враховуватися у сукупності під час визначення періодів і конкретних етапів розвитку криміналістики. При поділі розвитку криміналістики на періоди критерії періодизації повинні бути представлені у всій сукупності в однаковій мірі, якщо ж період криміналістики диференціюється на етапи – лише деякі з цих критеріїв, що виявляються найбільш вагомо.

А. В. Іщенко, періодизацію розвитку криміналістики пов'язує з такими змінами з боку держави до використання спеціальних знань у правоохоронній практиці, що виявляють себе у нормативних актах. Він наводить низку ознак розвитку криміналістики як практичної діяльності та науки, які можуть розглядатися як певні рубежі її розвитку: коли, як, завдяки чому в сферу розслідування злочинів залучалися різноманітні знання з певних галузей науки та практики; з якою метою були створені перші експертні установи правоохоронних органів, спеціалізовані підрозділи з використання зазначених знань у судочинстві та розробці, власне, криміналістичних рекомендацій; розпочато цільову чи фахову підготовку відповідних спеціалістів; започатковано наукове узагальнення, дослідження проблем криміналістики; оприлюднені підручники, посібники з питань криміналістики; офіційно визнано криміналістику як науку, створено мережу науково-дослідних установ та навчальних закладів, де досліджуються її проблеми та здійснюється підготовка

науково-педагогічних кадрів і спеціалістів для практики правоохоронної діяльності [3, с. 43].

На підставі цього окреслено три великі періоди розвитку криміналістики:

перший період – виникнення та формування основ криміналістичних знань – до кінця XIX ст. містить два етапи:

1. Зародження елементів криміналістичних знань. Він охоплює процеси (до кінця XIX ст.), коли офіційно юридично було визнано необхідність проведення експертиз.

2. Формування основ криміналістичних знань (XVIII – кінець XIX ст.).

Другий період – становлення та розвиток криміналістики як науки (кінець XIX ст. – кінець 70-х рр. XX ст.), також містить два етапи:

1. Утворення системи криміналістичних знань (кінець XIX ст. – кінець 30-х рр. XX ст.).

2. Розвиток криміналістичної науки як самостійної системи знань (від 30-х рр. XX століття).

Третій період – диференціація криміналістичних знань та формування в їх межах основ самостійних наукових дисциплін (від кінця 70-х рр. XX ст.). Відокремлення цього періоду викликано, передусім, тим, що наприкінці 70-х рр. XX ст. в системі криміналістичних знань формуються основи теорії оперативно-розшукової діяльності та судової експертології [3, с. 44].

Таким чином, проведене дослідження дозволило дійти певних висновків.

1. При періодизації криміналістики слід використовувати поняття «період» та «етап» як складова періоду.

2. Криміналістика, з урахуванням історичних особливостей виникнення та розвитку, при здійсненні її періодизації постає як процес, що поєднує практичну діяльність з розкриття злочинів і відповідні наукові положення, які відображають систему криміналістичних знань.

3. На підставі вивчення історіографічних криміналістичних джерел, узагальнення праць криміналістів-істориків, використовуючи прийоми наукової методології, ми пропонуємо у розвитку криміналістики виокремлювати три періоди: перший – з початку використання знань з різних видів ремесла, медицини та інших наук, тощо для встановлення обставин вчинення злочинів до кінця XIX століття; другий – з кінця XIX століття (коли були систематизовані знання про засоби та методи розкриття злочинів) до середини XX століття; третій – із середини XX століття (визначений загальноприйнятий предмет криміналістики, сформована загальна теорія криміналістики) до сучасності. Ці періоди складаються з етапів, які відображають основні події періоду криміналістики. Час, з якого здійснюється періодизація криміналістики, починається, коли певні знання та практичні уміння і навички використовувалися для встановлення обставин подій, що мали ознаки злочинів. Інший

початковий момент часу, запропонований для періодизації, наприклад, утворення СРСР, призводить до неправильного поділу криміналістики на періоди.

4. Для здійснення науково обгрунтованої періодизації розвитку світової криміналістики потребує визначення чіткої перелік критеріїв поділу, які реально відображають основні трансформації криміналістики. Комплексне використання цих критеріїв забезпечить правильний поділ періодів криміналістики на етапи її розвитку. Суттєвим критерієм періодизації криміналістики, слід вважати визначення найважливіших перспективних напрямів, течій і тенденцій її розвитку, виявлення закономірних криміналістичних подій і процесів, що знаменували собою початок нового періоду.

Перелік посилань

1. *Иванов С. В. Коришонов А. М., Петров Ю. В.* Методологические проблемы исторического познания. Москва, 1981. 298 с.
2. *Клименко Н. И.* Криминалистика как наука: монографія. Київ, 1997. 83 с.
3. *Ищенко А. В.* Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / за ред. І. П. Красюка. Київ, 2003. 359 с.
4. *Возгрин И. А.* Введение в криминалисту: история, основы теории, библиография. Санкт-Петербург, 2003. 475 с.
5. *Тищенко В. В.* Система криминалистики: история и современное состояние // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Одеса, 2009. Т. 7. 238 с.
6. *Крылов И. Ф.* Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. Ленинград, 1975. 188 с.
7. *Лисиченко В. К., Сабуров И. В.* Развитие криминалистики и судебной экспертизы в первые годы Советской власти в РСФСР и УССР // Криминалистика и судебная экспертиза. Киев, 1983. Вып. 26. С. 3-15.
8. *Колмаков В. П.* Введение в курс науки советской криминалистики: лекция. Одесса, 1973. 48 с.
9. *Салтєвський М. В.* Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Киев, 2008. 588 с.
10. *Винберг А. И.* Криминалистика / под ред. Р. С. Белкина. Москва, 1962. Разд. 1: Введение в науку. 140 с.
11. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва, 1987. 272 с.
12. *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд. доп. Москва, 2000. 334 с.
13. *Кузьмичов В. С.* Криміналістика: навч. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. Київ, 2001. 267 с.
14. *Варфоломеева Т. В., Гончаренко В. Г., В. І. Бояров* та ін. Криміналістика. Академічний курс : підручник. Київ, 2011. 504 с.
15. *Криміналістика: підручник* / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2008. 462 с.
16. *Кустов А. М.* История российской криминалистики: первый этап возникновения и развития // Проблемы местного самоуправления. 2008. № 4. С. 29-42.
17. *Великий тлумачний* словник сучасної української мови (з дод. і допов.): 250000 слів / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь, 2005. 1728 с.
18. *Мухин Г. Н.* История становления и развития криминалистики. Дискуссионные вопросы определения предмета и системы криминалистики: лекция / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь». – Минск, 2011. 67 с.

19. *Толковый словарь* русского языка: [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.vedu.ru/expdic/33632/>
20. *Большой толковый словарь* русского языка / гл. ред. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург, 2004. 1536 с.

ПЕРИОДИЗАЦИЯ КРИМИНАЛИСТИКИ: ПРОБЛЕМЫ ТЕРМИНОЛОГИИ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ КРИТЕРИЕВ

В. В. Юсупов

Исследована периодизация криминалистики на основании сведений, содержащаяся в криминалистических историографических источниках, проанализированы соответствующие критерии классификации по периодам, предложено в периодизации криминалистики использовать понятия «период», «этап», изложен авторский подход к периодизации криминалистики

CRIMINALISTICS' PERIODIZATION: PROBLEMS OF TERMINOLOGY AND DEFINITION OF CRITERIA

V. Yusupov

It was investigated the periodization of forensic science based on the information contained in forensic historiographical sources, it were analyzed the corresponding criteria for classification by periods as well as it was suggested to use terms "period", "stage" in the periodization of forensic science. The article also expresses the author's approach to the periodization of criminalistics.

УДК 343.98

В. В. Арешонков
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
докторант докторантури та аспірантури

Національна академія внутрішніх справ

ПОМИЛКИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ: РІЗНОВИДИ, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

У статті на основі аналізу наукових джерел та експертної практики визначені найбільш типові помилки, які допускають експерти при проведенні криміналістичних експертиз. За результатами аналізу визначено причини таких помилок, а також шляхи та особливості їх запобігання.